

ԻԱ. Իսկ մահախորհուրդն զինի երկց աւուրց եկեալ Հասին, զի բազում էր նոցա ծանապարհ ժամուն նաւարկութեան վասն աւուրց ձմերայնոյն. եւ բազումս զնոսա աղաքսերով վասն հեղգութեան, ապա զձեռն տարածեալ ողջունեաց զնոսա սիրեալս: Իսկ նոքա ուրախացեալք՝ տեսին զնա զոր ոչ յուսային, եւ առժամայն երկիր 5 պապին գիրկս արկանելով նմա, եւ շարժեալք յուրախութիւն՝ զայլ ամենայն զպատշաճն առնէին. ապա առեալ զնա մուծին ի Հռոմ եւ ածին առ Կոռնելիոս եպաթոսն:

Իսկ նա, քանզի ինքնակայն Անտոնինոս զինուորութիւն ունէր ընդդէմ բարբարոսացն, զՈրինոն անցեալք եւ զՀռոմայեցեոցն լքանէին, զայլն առ աւգոստոս Հին Փապատինա ածին: 2 Զոր տեսանելով նա ծերունի այնպէս եւ պարկշտ եւ զքաջակազմութիւնն իբրու Հոն- 10 դարտ երեւելով, պատկառանալք լինելու. եւ ընդ բազում ամառութիւնս թեան ողջու- նէր պարկշտաւայելուչ. եւ զի բարւոյ եւ ամենակարողն Աստուծոյ ծառայ ափ լինել. եւ յայտ յորոց այլք բազումք յառաջագոյն, եւ այժմ վերստին եկեալ մագիստրիանոսն պատմեցին. քանզի եւ արդ եւս զոր ըստ առն էր առ ի նոցանէ ուսաւ Փապատինա. Արդ աղաչեմ մի ինչ յապաղել եւ թագաւորաց բարեգործաւդ երեւել, եւ զնուաւորս զմեզ 15 կեցուցանել եւ բժշկել զդուստր մերս, եւ զի այսպէս պատուոյ առ ի մենջ եւ ձրից զնորհ առցես:

ԻԱ. 3. Թ. զի բազում ժամանակ, յապաղեաց զնոսա նաւագնացութիւնն: — 7. Թ. Իսկ նա քանզի ինքնակայն Ա. ընդդէմ բարբարոսաց զորոքողով լինել էր (ἐχσρατεια) որք ըստ Հռենոս անցեալ էին եւ քանզի զՀռոմայեցեոյ բաւառս, զայլն առ Աւգոստոս Հին Փապատինա էած: Իսկ նա իբրեւ եւսեօ զնա այնպէս ծերունի: — 9. Քաջակազմութիւն, εὐ- 10 χοςμος. — 10. Թ. եւ բազում պատուով (σεμνοπρεπεία) ողջունեաց զնա: Ուստի թարգ- մանին լայնած է հոս միտքը: — 11. 2. Բարւոյ: — 13. Թ. քանզի արդ իսկ ի նոցանէ (παρ' αὐτῶν) ուսաւ զառնէն Փապատինա:

(Հարւն-իւն):

ՀԱՅՈՑ ԳՐԵՐԸ

— (Հարւն-իւն):

5. Փակագրութիւնը երբեքմ հասած է այնպիսի կատարելութեան, որ պարզագոյն ձեւի մը մէջ կ'ամփոփէ բառին բոլոր գրերը, ասոր շատ գեղեցիկ օրինակ է թիւ 402ա, որուն մէջ առաջին բառին բոլոր ութը գրերն ալ ներկայ են. թիւ 371 կը պարունակէ մութ բառին չորս գրերը. թիւ 283ա կը պարունակէ մութ բառին գրեթէ բոլոր գրերը. թիւ 340 կը պարունակէ ութի բառին գրեթէ բոլոր գրերը: Նոյնպէս ըլլալու է նաեւ արեւմտահայերէն (թիւ 106), որ անկիւնաւոր խաչի մը մէջ պարփակած է բառին տասներուն մեծագոյն մասը:

6. Ինդիք է գիտնալ թէ նշանագրերու կազմութեան մէջ օտարազգի տառեր ալ մասնակցութիւն ունեցած են: Իս. Թարութիւնեան, Հայոց գիրը, էջ 109, ասոր հաստատական պատասխան կուտայ եւ իբր օրինակ կը յիշէ հայերէն (թ. 275բ), Բարդ (թ. 280դ), Պոլս (թ. 369դ), Բարդ (թ. 387ա) նշանագրերը:

Բայց ասոնց մէջ մենք օտար տառ չենք տեսներ: Թերեւս հեղինակը ուզէ նմանութիւն գտնել արար. չ, յն. լ եւ լատին. T տառերուն հետ, բայց ինչ ձեւով կարելի պիտի ըլլայ այս տառերը կապել վերի բառերուն հետ: Թայանի է որ այս օրինակները բոլորովին անօգուտ են:

Մեր կողմէն կրնայիք աւելցնել քանի մը ուրիշ օրինակներ, որոնք նմանութեան աւելի յաջող հանգամանքներ կը ներկայացնեն. ինչպէս՝ Ստոնայ բառին չորրորդ նշանագիրը H, իբր լատին H տառը, որուն հետ նոյն կու գայ նոյն բառին հինգերորդ նշանագիրը, իբր հայերէն Հ = H: Միջնորդ բառին երրորդ նշանագիրը ճիշտ արաբերէն 3 տառախումբն է (իբր 3ج و ت و ث): Բայց ինչ կապ կայ Ստանայի եւ H = Հ տառերուն մէջ կամ Միջնորդին եւ Վէքիլին մէջ, եւ ոչ մէկ: Կը նշանակէ թէ ասոնք ալ անօգուտ օրինակներ են:

Ընդհանաւոր սակայն շատ ապահով կը գտնենք Պոլս եւ Պեմարս բառերը, որոնք ինչպէս քիչ մը վերը նկատեցինք, կազմուած են լատին B տառէն, որ նոյն անուններուն նախա-

78 ե), մարտիկ եւ պտուղ (թ. 366 ա) կամ ցնծա՝ (թ. 427 գ), ՏԵ՝ եւ հեթանոս (թ. 248 բ), քառալերը եւ տնանկ (թ. 423 ա) եւ այլն: (Այս վերջին օրինակներուն հաթեան ձեւերը տես Ենսէնի ցուցակին մէջ):

Բայց ինչ արժէք կրնան ունենալ այս համեմատութիւնները, երբ նշանակութեան կողմէ կապակցութիւն չկայ բնաւ: Եւ արդարեւ ինչ կապ ունին իրարու հետ ծառայ եւ լեռոն, թագար եւ յօնք, ժառանգ եւ Սահակ, կարկեմիշ եւ Ճշմարիտ եւն եւն: Իմաստի կողմէ քիչ թէ շատ յարմարող միակ ձեւերն են թիւ 1 Աստուած եւ Աւետարան թիւ 4 dsario եւ թագաւոր (երկուքն ալ հոմանիշ), աղա «Թագաւոր, իշխան» եւ յափշտակել, պաշտօնակար եւ առաջնորդ, թիւ 13 hati «հաթեան», հայ եւ փարթամ: Բայց դժբախտաբար առանցք ալ երեքը (առաջնորդ, յափշտակել, փարթամ) մետրոքեան տառերու վրայ ձեւացած համառօտագրութիւններ են եւ ոչ գաղափարանշան, մէկն ալ (աւետարան) յետքրիստոնէական բառ: Թագաւոր ձեւն է միայն՝ որ ամեն կողմէ կրնար յարմարիլ, բայց միակ այս բառին վրայ հիմնուելով ենթագրութիւններ ընելն ալ բանաւոր չէ:

Աւելորդ կը համարինք վերջապէս խօսիլ Դանիէլեան գրերու մասին ալ, որովհետեւ ամենեւին տարակոյտ չկայ որ այս գրերը ձայնական գրութեամբ (տառեր) ըլլային, մինչդեռ մեր նշանագրերը ամբողջական բառեր ըլլալով, բնաւ չեն կրնար յարմարիլ անոնց հետ:

Եզրակացութիւնն այն է որ վերոյիշեալ ցուցակին մէջ գտնուած բոլոր նշանագրերը, պատկերագիր թէ համառօտագրութիւն, յետմետրոքեան ջրդանին հայերէն տառերու վրայ ձեւուած կամ առարկային պատկերէն առնուած նշաններ են, եւ բնաւ կապ չունին մեհնագրողներու եւ հաթեան կամ գանիէլեան նշանագրերու հետ:

7. Եթէ կրնայ ըլլալ, գոնէ մօտաւորապէս, հայ նշանագրերու հնարման ժամանակը: Այս բանը որոշելու համար երկու գլխաւոր հիմնակէտ ունինք. «) ձեռագրներու ժամանակը. Բ) նշանագրերու տառական կազմութեան եղանակը:

Նշանագրերու ցուցակ պարունակող ձեռագրներէն հնագոյնը՝ Պերլինի արքունի մատենադարանի թիւ 805 ժողովածուն է (Ֆրէտերիք Մուրատի հրատարակածը), որ գրուած է 1564 թուին: Ասկէ յետոյ կու գան լազա-

րեան ճեմարանի թիւ 141 ձեռագիրը (Էմիլ եւ Իս. Բարութիւնեանի հրատ.), գրուած 1620—21 թուին. Թաւրիզի Առաջնորդարանի թիւ 14 ձեռագիրը՝ 1678 թուին. Յրգաս վրդ. Պալեանի տեսած ձեռագրները Ժէ դարու վերջերէն (յատկապէս Թալաս գիւղինը 1695 թուէն), եւ վերջապէս Անտոնեան Միամանութեան Որթաբէյի թանգարանին թիւ 112 ձեռագիրը (Հ. Իս. Սրապեանի հրատ.) 1707 թուէն: Դժբախտաբար միւս հրատարակութեանց բնագրի, ինչպէս եւ Էմիլեանի ձեռագրիներու թուականը ձեռքի տակ չունին:

Առնցք կը հետեւի թէ նշանագրերու գիւտը 1564 թուէն առաջ է. այս թուին գրուած ձեռագիրը արդէն այնպիսի զարգացած ձեւեր ունի, որ նոյն թուականը պետք է անպատճառ դեռ աւելի առաջ տանիլ: Անտոնեան թանգարանի ձեռագիրը օրինակուած է 1339 թուին գրուած օրինակէ մը, եւ եթէ վստահելի է Հ. Իս. վրդ. Սրապեանի տեղեկութիւնը, նշանագրերը այս հնագոյն ձեռագրին մէջ նոյնպէս կային: Եւ որովհետեւ հոս գտնուած նշանագրերու թիւը 25 է միայն, որմէ 10 հատը ընդհանուր աստղաբաշխական նշանագրեր են, սակէ կրնանք հետեւցնել թէ նշանագրերու առաջին գործածութիւնը ԺԴ դարէն մտած ըլլայ, առաջին անգամ սակաւ քանակութեամբ, որմէ յետոյ քիչ քիչ շատցած եւ ընհանրացած է:

Այս եզրակացութեան համաձայն կուգայ նաեւ նշանագրերու տառական կազմութեան եղանակը: Ունինք խումբ մը նշանագրեր՝ որոնք միմիայն նօտագրէ կարող են յառաջացած ըլլալ. այսպէս են օրինակ Անգաստան, եկեղեցի, առաւել քան, անդունդք, քարոզ եւն: Անգաստան համառօտուած է Ա գլխատու նօտագրէն, առանց որոյ նշանագրին ձախակողմեան թեւը շատ աւելի կարծ, միանգամայն տակը առանց որդիքի պիտի ըլլար: Եթեմը բառը եթէ նօտագրի է ձեւէն ծագած չըլլար, ձախակողմեան պատը ամենեւին երեւան չպիտի գար, որով եւ եկեղեցիի ձեւը երեւան չպիտի ելլէր: Անգաստան նոյնպէս նօտագրէն է, որովհետեւ ք գրին տակի որդիքը միայն կրնար ձեւացնել զարդանկարի տակի օղակը: Վերջապէս եթէ առաւել քան նօտագրի էն չըլլար, բրիչի ձեւը երբեք չպիտի յառաջանար: Իւր թողունք յիշել նուազ պայծառ օրինակները:

Նշանագրերէն ոմանք կազմուած են օ տառէն, որ մետրոքեան տառերու շարքին մէջ գոյու-

Թիւն չունէր, այսպէս են՝ օրն-ի-ն, օրն-ի-ն, չէր օրն-ի-ն, օյ եւ օրն-ի-ն բառերը:

Վերջապէս կան նշանագրեր՝ որ յետին արտասանութեան վրայ ձեւուած են. ինչ. ի-ն-ի-ն (թ. 213դ) (ք տառով), ին-ի-ն (թ. 218ա) (ք տառով), փլ-ի-ն ք (եւ մեկ-նուած բիւիպոս), փ-ի-ն ք (երկուքն ալ ք տառով) եւ վերջապէս Պոլո- B եւ Պե-բ-ք ց առաքեալ-ներու անունները՝ որոնք՝ ինչպէս քիչ մը վերը ցուցուցինք, կազմուած են լատինական B տառով՝ համաձայն Պ գրին յետին Ե արտասանութեան:

Այս երեքն ալ (նոտագրի գործածութիւնը, օ գրին փոփոխութիւնը եւ արտասանութեան փոփոխութիւնը) ծ-ր գարէն յետոյ են ըստ Հ. Տաշեանի (Վկնարկ մը հայ հնագրութեան վրայ, էջ 73) նոտագրեր գործածուիլ սկսած է ծ-ր գարէն, ասով երկրորդ անգամ կ'ապացուցուի մեր եղբայրացութիւնը թէ նշանագրերու հնարումը ծ-ր գարէն է:

(Ը-ր-ն-ի-ն-ի)

Հ. Յ. ԱՍԺՈՒԾԱՆ

Յ Ե Ղ Ա Պ Ր Ա Վ Ա Ն

Ժ Ա Ն Օ Թ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Բ

ՅՅՈՒՊՈԼՈՍ ՊՈՍՏՐԻՔԵՆՆ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԵԼԵՊԻԻ ՔԵՍԵՒԻՐՃԵԱՆ

(Ը-ր-ն-ի-ն-ի)

Գ Լ Ո Ւ Ն Ա.

ՏՈՂ 2. Բազուն Վարդան: Ո՞վ է այս, որուն կ'ընծայէ Երեմիա իր աշխատութիւնը, եւ որուն խնդրանքովը կը գրէ զայն:

Կը խոստովանիմ թէ դժուար է ինձ պատասխանել, որովհետեւ Երեմիայի ժամանակակից Վարդաններ շատ են. առաջին ակնարկով մը այնպէս կը թուի թէ Բաղդէնցի Վարդան վարդապետն ըլլալու է այն, Ամրաշի հոգաւոր վանքին մեծանուն Ուսուցչապետը, քաջ Աստուածաբան, որ ի՛նչ միայն այդ վանքն իր տաճարովը վերաշինած է 1695ին, առաջինէն աւելի փառաւոր, այլ եւ՝ անոր Ուսուցչարանն ալ հասուցած է գերագոյն համբաւի մը, «Համալսարան», անունն իրաւամբ ժառանգել տալով անոր, ինչպէս կ'աւանդեն Գրիգոր Շղիթայա-

կիր եւ Կրօտ Յովհաննէս այն գեղեցիկ Յիշատակարանին մէջ, զոր գրած են իրենք ջենոթ Գլակի անդրանիկ տպագրութեան վերջը¹:

Վարդան վարդապետ ունեցած է շատ աշակերտներ եւ ազգին ընծայած է ընտիր եկեղեցականներ, որոնց նշանաւորներն էին Գրիգոր Շղիթայակիր եւ Կրօտ Յովհաննէս պատրիարքները:

Պատմած է իր ժամանակի քանի մի դպրուածներն ինչպէս նաեւ Երուսաղէմի Հայոց եւ Յունաց հակառակութիւնը², թողած է բազմաթիւ երկեր³, որոնց մէկ քանին գրուած 1656, 1669 եւ 1671 թուականներուն, կը պահուին Վիեննայի Միթրարանց վանքը⁴:

Վախճանած է 1705ին⁵ եւ թողուած Ամրաշի վանքի Ս. Յովհաննէս Կարապետի տաճարի բեմին առջեւը, ճիշդ Բաղդէնցի Բարսեղ վարդապետին քով, այն երեւելի եւ մեծանուն անձին, որ 16րդ դարուն մէջ Ամրաշի վանքի ուսուցչարանին գրեթէ հիմնադիրն եղած, զայն մեծապէս զարգացուցած, ու վախճանած է 1615ին⁶:

Վարդան վարդապետ Երեմիա Զէլէպիին շատ ծանօթ, եւ անկէ շատ սիրուած ու յարգուած անձնաւորութիւն մ'ըլլալու էր, որ «մեծարգոյ եւ քաջ բազումնապետ»⁷, «մեծ վարդապետ»⁸, «մեծ բազումն»⁹ ակտուսներուն կ'արժանանայ անոր գրիչէն. եւ հարկաւ Կ.Պոլսի ալ եկած ըլլալու էր, եւ Թերեւս ալ իրաւ քաղաքին շորս կողմն այցելած Երեմիա Զէլէպիի հետ, եւ ուզած որ անոր նկարագրութիւնը պատրաստէ. ինչպէս արդէն այս գլուխին Բ-րդ տողին՝ «Լստ սաստիկ խնդրոյն յիշատակ» խօսքերը կը յայտնեն:

¹ Գրիգոր Վարդան-Յիշատի իր յոգնած, որ ինչ մեծանուն Կ.Պոլսի 1719, էջ 1-ը — 1-ը: «Պատմ. հայ. պոփոխութեան» Լէօ, Թիֆլիս 1901, Հատ. Բ, էջ 143: «Կրօտ Յովհաննէս Վարդապետ» Բարսեղ Վ., Վիեննա 1904, էջ 5 եւ 142—147: «Ստորագրութիւն Կ.Պոլսի» Թիւ 1763, 2 Գրեմատիք 1904: «Բիւլետեն» Կ.Պոլսի, Թիւ 3918, 28 օգոստ. 1909: ² «Հայագրագրութիւն» Հ. Ղ. Աւերբեկ, Վենետիկ 1901, Գրաւ. Ա, էջ 325:

³ «Կրօտ Յովհաննէս» Կ.Պոլսի 1719, էջ 1-ը: «Պատմ. հայ. պոփոխութեան» Լէօ, Թիֆլիս 1901, Հատ. Բ, էջ 143 եւ 144: «Կրօտ Յովհաննէս Վարդապետ» Բարսեղ Վ., Վիեննա 1904, էջ 1—4:

⁴ «Ստորագրութիւն հայ-իւստ պոփոխութեան» Լէօ, Թիֆլիս, Բ. Հատոր 1901, էջ 142—143:

⁵ «Ջեմալ Գլուխ» Կ.Պոլսի 1719, էջ 1-ը: «Ստորագրութիւն հայ-իւստ պոփոխութեան» Լէօ, Թիֆլիս, Բ. Հատոր 1901, էջ 142—143:

⁶ Յաւանքարանի սկիզբը:

⁷ Ա. Գլուխ, տող 3:

⁸ Բ-րդ Գլուխ, յիշատակարանի, տող 1 եւ 10: